

تاریخ و آغاز آن

بخش اوّل

تاریخ چیست و مورخ کیست؟

مقدمه

در ابتدای سال تحصیلی، بعید است که شما هنگام پرداختن به درس‌هایی مانند عربی، فارسی، زبان انگلیسی و نظایر آن از خود پرسید «این درس‌ها چیست؟» حتی اگر کسی از شما در این باره سؤال کند، می‌توانید به او پاسخ بدهید. اما در مورد تاریخ، مسئله فرق می‌کند؛ چون در گذر زمان مفهوم تاریخ یکسان نبوده است، حتی اگر امروزه از افراد مختلف پرسید «تاریخ چیست؟» یا برای آشنایی با نظریات پژوهشگران به کتاب‌های مختلف رجوع کنید، خواهید دید که پاسخ‌ها یکسان نیست. با مطالعه این درس یک بار دیگر سؤال مذکور را از خود پرسید، آن‌گاه ببینید آیا به پاسخی قانع‌کننده دست یافته‌اید.

تاریخ و مورخ

و تمام قوای جسمی و روحی خویش را به کار می‌گرفت. با گذشت زمان بر تجربیات انسان افزوده شد و به تدریج توانست ابزار بسازد، کشاورزی کند، خانه بسازد، وسایل حمل و نقل تهیه کند و روز به روز بر طبیعت تسلط بیشتری یابد. کم‌کم شهرها به وجود آمدند، دولت‌ها تشکیل گردیدند، پیامبران برای هدایت انسان‌ها مبعوث شدند و اینک ما، با وجود جنگ‌های خونین و سایر مشکلات و مسائل، میراث‌هایی از زندگی، تلاش و کوشش و اندیشه‌های پیشینیان در اختیار داریم. تاریخ شرح همین ماجراهاست؛ تاریخ سرگذشت زندگی اجتماعی انسان است؛ سرگذشتی که بسیار طولانی است و خود از ماجراهای بسیاری تشکیل شده است.

می‌دانید که هزاران سال از عمر انسان بر روی زمین می‌گذرد و از قدیمی‌ترین دوران تاکنون، تغییرات بسیاری در زندگی او پدید آمده است. روزگاری انسان‌ها به صورتی بسیار ابتدایی می‌زیستند. هنوز نه ابزاری ساخته شده بود، نه حیوانی اهلی شده بود، نه آتش و فلزات کشف شده بودند و نه دهکده‌ها و شهرها پدید آمده بودند. خط نیز اختراع نشده بود تا از این طریق تجربه‌های نسل‌های پی‌درپی اندوخته شود و به نسل‌های بعد منتقل گردد. بنابراین، زندگی انسان بسیار سخت می‌گذشت. او برای تأمین غذا و حفظ کردن خود از آسیب سرما و حیوانات درنده و بیماری‌ها باید کوشش بسیاری می‌کرد

قدیمی و طبقه‌بندی آنها و پژوهش دربارهٔ آنها می‌پردازد و با حفاری و کشف آثار مربوط به انسان‌های پیشین، نظیر خرابه‌های مسکونی، ظرف‌ها، سکه‌ها، لوحه‌ها، مجسمه‌ها و... از دل زمین و یا بررسی آثار باقی‌مانده مانند تخت جمشید، طاق‌بستان، مسجد جامع اصفهان و صدها اثر دیگر، گزارش‌هایی دربارهٔ آنها تهیه می‌کند. باستان‌شناسان تاکنون موفق شده‌اند نکات بسیاری دربارهٔ زندگی انسان در روی زمین و تمدن‌های بسیار قدیمی کشف و شناسایی کنند. علاوه بر این، در گذشته در دربار شاهان، وقایع نگارانی بوده‌اند که وظیفه‌شان ثبت وقایع و اخبار بوده است. آنها ماجراهای مربوط به جنگ، ازدواج، شکار، میهمانی، ساختن بناها و... را می‌نوشتند.

بخش بسیاری از آگاهی‌های تاریخی - به ویژه دربارهٔ گذشته‌های دور - از طریق حفاری‌های باستان‌شناسی به‌دست آمده است.

همچنین طی سالیان دراز، بعضی از مردم، خاطرات زندگی و سفرهای خود را نوشته‌اند. از آن گذشته، کتاب‌های ادبی، دینی، اجتماعی و جز آنها از دوره‌های پیشین به جا مانده است. این مجموعه به مورخ کمک بسیاری می‌کند تا بتواند گذشته را بشناسد و از ماجراهای

علم تاریخ به بررسی رویدادها و جریان‌های دینی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، علمی و ادبی در گذشته می‌پردازد. مورخ نیز کسی است که این بررسی را انجام می‌دهد و حاصل آن را به صورت یک نوشته کوتاه (مقاله) یا بلند (کتاب) عرضه می‌کند. وی برای انجام این کار، از حاصل کوشش‌های سایر پژوهشگران نیز استفاده می‌کند. می‌دانید چگونه؟ در تاریخ دوره راهنمایی خواندید که از عمر خط ۵۰۰۰ سال می‌گذرد؛ بنابراین، آثار مکتوب به جای مانده نیز مربوط به همین مدت است، اما در کتاب‌های تاریخی موضوعات مربوط به چندین قرن پیش از پیدایش خط نیز شرح داده شده است؛ مورخ این اخبار را از کجا آورده است؟ وقتی می‌گوییم خط در حدود ۵۰۰۰ سال پیش اختراع شده است، به این معنا نیست که کتاب‌نویسی هم از ۵۰۰۰ سال پیش آغاز شده است؛ زیرا خط، ابتدا «تصویری» بوده و برای اینکه به صورت «الفبایی» درآید، تغییرات بسیاری کرده است. زمانی هم که الفبا شکل گرفت، هنوز مورخی به معنای امروز نبود تا مثل عصر ما به ثبت اخبار بپردازد. بعدها، کسانی که به شغل وقایع نگاری مشغول بودند تا مدت‌ها تنها به ثبت جنگ‌های پادشاهان و سایر اعمال آنان می‌پرداختند.

با کمی اندیشه در این باره، درمی‌یابید که کار مورخ چندان هم ساده نیست. اکنون ببینیم مورخ چگونه تاریخ را بررسی می‌کند و به نگارش آن می‌پردازد.

تاریخ نگاری

مورخ برای نگارش تاریخ، همه چیزهایی را که از گذشته به جا مانده بررسی می‌کند و برای این کار از دانش‌های بسیاری کمک می‌گیرد. یکی از آن دانش‌ها، «باستان‌شناسی» است. آیا می‌دانید باستان‌شناس کیست؟ باستان‌شناس کسی است که به گردآوری اشیاء و ابزارهای

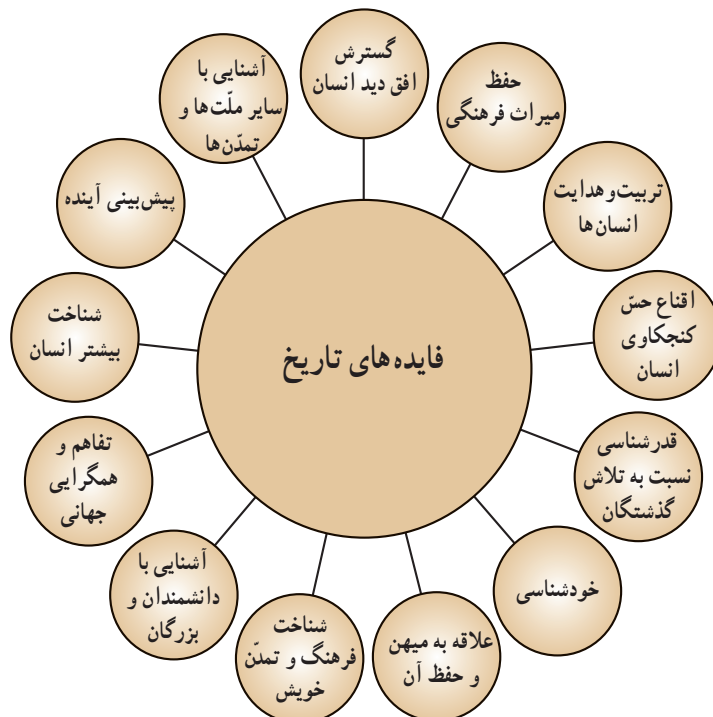

فواید مطالعه تاریخ

فیلم‌های تاریخی، از مطالعه تاریخ ناگزیرند؛ ادیبان برای فهم و شناخت اشعار و نوشته‌های زمان‌های قبل، از مطالعه تاریخ آن عصر کمک می‌گیرند؛ هنرمندان با مطالعه آثار هنری قبل از خود و اوضاع و احوال مربوط به آن آثار و نیز بررسی سرگذشت ابداع‌کنندگان آنها، نگرشی عمیق‌تر می‌یابند و در کار خود موفق‌تر می‌شوند، حتی ورزشکاران نیز پس از چندی احساس می‌کنند که باید از ماجراهای ورزشی مربوط به دوران قبل از خود یعنی تاریخ ورزش آگاهی یابند. هرکس در هر شغل و حرفه‌ای که هست، به داشتن آگاهی‌های تاریخی درباره حرفه خود نیازمند است اما تاریخ فایده‌هایی مهم‌تر از اینها هم دارد. فایده‌هایی که مربوط به یک حرفه یا مخصوص پیر و جوان و دختر و پسر نیست؛ بلکه فایده‌های عام‌تری است که مربوط به همه انسان‌ها و همه زمان‌هاست. در نمودار زیر با برخی از این فایده‌ها آشنا می‌شوید.

«به فرض که پذیرفتیم تاریخ‌نگاری، حرفه‌ای ویژه است؛ اصلاً تاریخ به چه کار می‌آید؟ اگر تاریخ نخوانیم چه اتفاقی می‌افتد؟ تاریخ مربوط به گذشته است و گذشته در دسترس نیست.» اینها حرف‌هایی است که ممکن است شما بشنوید یا شاید هم حرف دل خود شما باشد، اما بیایید کمی بیشتر فکر کنیم؛ می‌دانیم که به وسیله یک آچار می‌توان پیچی را باز یا بسته کرد، با یک اسکناس می‌توان چیزی خرید و با یک وسیله نقلیه می‌توان به مکان و مقصدی سفر کرد. اگر با این دید به تاریخ نگاه کنیم، خواهیم گفت که تاریخ به هیچ کاری نمی‌آید! اما با این حال، زندگی امروز و فردای ما با تاریخ عجین است. حتی اگر مخالف آن باشیم، بدان نیازمندیم. سیاستمداران برای موفقیت در کار خویش ناچارند هم تاریخ سرزمین خود و هم تاریخ کشورهای دیگر را بدانند؛ فیلم‌سازان برای تهیه

مهم‌ترین فایده‌های مطالعه تاریخ

تاریخ گذاری

ه.ش. و یا ش. ← هجری شمسی

ه.ق. و یا ق. ← هجری قمری

ق.م. ← قبل از میلاد مسیح صَلواتُ عَلَیْهِ

م. ← میلادی یا بعد از میلاد مسیح صَلواتُ عَلَیْهِ

هجری شمسی، تقویم رسمی ایرانی - اسلامی، هجری قمری تقویم رسمی عربی - اسلامی و میلادی تقویم رسمی اروپایی است. در ایران تا قبل از تاج گذاری رضاشاه، تقویم قمری رایج بود و از آن پس، تقویم شمسی رایج شد. به همین دلیل، کتاب های تاریخی که تا این زمان نوشته شده حوادث را به سال قمری نوشته اند و بنابراین، حوادث مهم تاریخی مربوط به آن دوران به تقویم قمری ثبت شده است؛ مانند سال های تأسیس یا انقراض سلسله ها (تأسیس سلسله صفوی = ۹۰۷ ق.، انقراض سلسله صفوی = ۱۱۳۵ ق.) به همین دلیل در کتاب های درسی معمولاً حوادثی که به تاریخ قمری یا میلادی (مسیحی) مشهور است به همان تاریخ بیان می شود و برای یادگیری بیشتر، معادل شمسی آن نیز نوشته می شود که برای مطالعه همه نوع تاریخ (مانند تاریخ دوران قدیم و جدید یا تاریخ علوم) باید آن را بیاموزیم.

تقسیم بندی دوره های تاریخ

به دلیل سابقه طولانی زندگی بشر و براساس ویژگی های هر دوره از زندگی یک ملت یا همه ملّت ها، مورخان تقسیم بندی هایی را برای تاریخ مطرح کرده اند. این تقسیم بندی ها سبب می شوند که شناخت روشن تر و درست تری از گذشته به دست آوریم. در اینجا سه نوع تقسیم بندی را که برای تاریخ بشر - به طور کلی - ارائه شده است، می بینید.

۱- دوران پیش از تاریخ
۲- دوران تاریخی } (الف)

۱- عصر سنگ
۲- عصر فلز } (ب)

- پ)
- ۱- دوران شکار و گردآوری غذا (از ۱/۵ میلیون تا ۱۰ هزار سال پیش از میلاد)
  - ۲- دوران کشاورزی و اهلی کردن جانوران (از ۱۰ هزار تا ۷ هزار سال پیش از میلاد)
  - ۳- دوران زندگی در دهکده‌های اولیه (از ۷ هزار تا ۳۵۰۰ سال پیش از میلاد)
  - ۴- دوران آغاز شهرنشینی و تشکیل حکومت‌های اولیه (از ۳۵۰۰ تا ۳۰۰۰ سال پیش از میلاد)
  - ۵- شکوفایی شهرنشینی و رشد آیین‌های بزرگ (از ۳۰۰۰ تا ۷۰۰ سال پیش از میلاد)
  - ۶- دوران امپراتوری‌های بزرگ و ارتباطات گسترده بین‌المللی (۷۰۰ سال پیش از میلاد تا ۱۴۰۰ میلادی)
  - ۷- دوران اکتشافات جغرافیایی و گسترش فن دریانوردی و رنسانس (۱۴۰۰ تا ۱۶۰۰ میلادی)
  - ۸- دوران رشد روزافزون فناوری و تحوّل علوم پایه (۱۶۰۰ تا ۱۹۶۰ میلادی)
  - ۹- دوران فناوری صنعتی و الکترونیکی (۱۹۶۰ تاکنون)

- یکی از مشهورترین تقسیم‌بندی‌های تاریخ بشر
- تقسیم دوران زندگی انسان به پنج مرحله زیر است:
- ۱- دوره پیش از تاریخ
  - ۲- دوره باستان
  - ۳- دوره میانه (قرون وسطا)
  - ۴- دوره جدید
- ۵- دوره معاصر
- اگرچه این تقسیم‌بندی را مورخان اروپایی بر مبنای سیر تاریخ اروپا ارائه کرده‌اند؛ اما با تغییراتی می‌توان آن را برای تاریخ ایران نیز به کار گرفت. این کتاب درسی نیز با توجه به همین تقسیم‌بندی تنظیم شده است.

پرسش‌های نمونه

- ۱- تاریخ را تعریف کنید.
- ۲- باستان‌شناس چه کسی است و چگونه کار می‌کند؟
- ۳- پنج مورد از منابعی را که می‌توان در مطالعه تاریخ از آنها استفاده کرد، نام ببرید.
- ۴- چهار مورد از فواید مطالعه تاریخ را نام ببرید.
- ۵- تقسیم‌بندی پنج مرحله‌ای تاریخ بشر را مشخص کنید.

اندیشه و جست و جو

- ۱- با کمک دبیر محترم خود، یک رویداد یا جریان تاریخی را انتخاب و درباره آن مطالعه کنید. سپس فایده یا فایده‌های این بررسی را در کلاس بیان نمایید.
- ۲- سه آیه از آیات قرآن را که نشانگر اهمیت مطالعه تاریخ است، استخراج کنید.